

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9:343.54

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.2.16>

С. С. Кузьменко

здобувач кафедри кримінального права та кримінології
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

ОСНОВИ МЕТОДИКИ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ

У статті розглянуті особливості запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. Автором запропонована методика запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини.

У кожному конкретному випадку на основі типової моделі індивідуального кримінологічного прогнозу має бути розроблена персоналізована прогностична модель, що найповніше враховуватиме широкий спектр особистісних якостей та властивостей особи, яка об'єктивно потребує профілактичного впливу, і на її підставі визначені конкретні тактичні заходи індивідуального віктимологічного запобігання. Аналіз злочинності сексуального характеру, у тому числі статевої, показав, що в механізмах злочинної поведінки важливе значення мало неналежне статеве виховання майбутніх злочинців. Насамперед, це негативний приклад батьків, їх схильність до пияцтва, статевої розбещеності. У таких несприятливих умовах життя в сім'ї у дітей виникають негативні, небезпечні для їх подальшої долі соціально-психологічні риси аморальності й всюдозволеності, що виявляються здебільшого у формі статевої агресивності підлітків, переважно чоловічої статі, і нездорової статевої цікавості в підлітків жіночої статі.

Ключові слова: віктимологія, запобігання, методика, статева свобода, статева недоторканість, дитина.

Геополітичні зміни в сучасному світі, що відбулися після розпаду Радянського Союзу, соціально-політична нестабільність, призвели до значного росту нелегальної міграції, сексуального насильства як в Україні, так і в інших країнах. Зростання насильницької злочинності в Україні ставить під загрозу життя та здоров'я громадян, їх статева свободу та недоторканість.

Побудова демократичного суспільства в Україні нерозривно пов'язана з подальшим удосконаленням правової основи й забезпеченням відповідного правопорядку. Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів значною мірою залежить від рівня теоретичної і професійної підготовки правоохоронців, їх уміння правильно застосовувати чинне законодавство та проявляти активність і цілеспрямованість у боротьбі зі злочинністю, дотримуючись конституційних принципів України.

При вирішенні цих складних завдань особливо важливого значення набуває проблема боротьби із сексуальним насильством. Злочини, пов'язані із сексуальним насильством, завдають найбільшої шкоди найважливішим для цивілізованого суспільства цінностям, і водночас мають багато загальних кримінологічно значущих рис і ознак.

У сучасної цивілізованої людини за відсутності психічної патології існують потужні внутрішні бар'єри, що надійно стримують агресію, яка потенційно існує в кожній особі. Ці бар'єри обумовлені етичними, моральними і навіть емоційними нормами, виробленими людством протягом тисячоліть. І лише особливі властивості, притаманні визначеним групам людей, визначають можливість вчинення злочинів проти особи, у тому числі і проти статевої свободи.

До злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості відповідно до Криміналь-

ного кодексу (КК) України відносять: зґвалтування (ст. 152); сексуальне насильство (ст. 153); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154); статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155); розбещення неповнолітніх (ст. 156).

Але кримінологія виділяє більшу кількість суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із сексуальним насильством. У кримінальному плані такі діяння кваліфікуються за іншими статтями КК України. До таких діянь можна віднести вбивство на сексуальному ґрунті та ін.

Робота із запобігання конкретному злочину завжди максимально конкретна. Тут найменше підходять заходи «взагалі», урахування тих чи інших якостей потерпілого (і злочинця) «взагалі».

Тому оскільки аналогічні якості особи по-різному проявляються в різних ситуаціях, не можна відходити від урахування обставин конкретного злочину. Урахування всіх даних, навіть самих незначних на перший погляд обставин віктимологічного характеру стає особливо важливим у випадках, коли можливо реально запобігти конкретний злочин.

Звідси випливає необхідність, ґрунтуючись на класифікації потерпілих залежно від злочинів, від яких вони постраждали, з включенням даних інших класифікацій, розробляти методики запобігання окремим видам злочинів з використанням віктимологічних факторів [1, с. 134].

Це не самостійні віктимологічні методики, але в них повинні бути максимально враховані віктимологічні можливості запобіжної роботи. Створення таких методик повинні ґрунтуватися на аналізі детермінаційних чинників можливо більшого числа злочинів однієї категорії, їх типових рис, виявленні всіх деталей ситуацій, поведінки злочинців, потерпілих та інших компонентів механізму злочину.

Оскільки об'єктивні обставини злочинів однієї і тієї ж категорії розрізняються, в методиці повинні бути описані типові ситуації. Методика конструюється з урахуванням не тільки виду злочину, а й типу ситуації. Причому необхідно передбачити варіанти дій злочинців, включаючи і спрямовані на протидію працівникам поліції і на заподіяння шкоди потерпілим.

У рівній мірі необхідно передбачити, як може поведетися потерпілий, чи здатний він протидіяти злочинцю, взагалі, чи розбереться він в ситуації [2].

Організаційно-тактична частина методики повинна містити докладний опис і перерахування, із зазначенням послідовності всіх дій,

здійснюваних працівниками поліції з метою запобігання або припинення злочину, в тому числі застосування спеціальних технічних засобів, які є в їх розпорядженні.

Залежно від виду злочину і характеру шкоди, яка може бути заподіяна потерпілому, передбачаються заходи забезпечення його безпеки і нейтралізації злочинця. Природно, найбільш детально повинні бути відпрацьовані варіанти забезпечення безпеки в ситуаціях, коли можливе заподіяння шкоди життю і здоров'ю.

Таким чином, методика повинна враховувати не тільки типове, а й конкретне, індивідуальне, тобто особливості поведінки людини (в якій би ролі вона не виступала), що характеризується різноманітністю, широкою варіантністю, значною ймовірністю відхилення від середніх норм, інакше кажучи, містити альтернативні плани дій [3, с. 19-20].

Розробка таких методик представляється найбільш актуальною для організації запобігання насильницьким злочинам на побутовому ґрунті, іншим насильницьким злочинам, статевим злочинам, майновим злочинам (шахрайствам, крадіжкам, розбоям та грабежам), дорожньо-транспортним злочинам і злочинам, що вчиняються з необережності, а також злочинам проти здоров'я, що не носять насильницького характеру (кримінальний аборт, зараження венеричним захворюванням, СНІД) та ін. Ці методики повинні містити рекомендації щодо використання поряд з гласними і негласних методів роботи, в необхідній мірі зорієнтованих як на можливого заподіювача шкоди, так і на можливу його жертву.

ґрунтуючись на знанні типових характеристик потерпілих від тих чи інших злочинів, можна внести в роботу по виявленню та ліквідації причин злочинів і умов, що їм сприяють, корисні додатки віктимологічного плану.

Зокрема, при організації запобіжної роботи загального напрямку корисно зорієнтувати заходи на групи осіб, найбільш вразливі від тих чи інших злочинів, передбачивши заходи, які «знімають» обставини, при яких ця вразливість реалізується.

Класифікація потерпілих за видом злочинів має й інший не менш важливий практичний «вихід» – в галузь загального запобігання злочинам.

Так, організовуючи загальне запобігання статевим злочинам (що вчиняються з сексуальних мотивів), необхідно передбачити заходи виховання і забезпечення безпосередньої без-

пеки щодо таких груп, як неповнолітні, жінки (легковажної поведінки, самотні, що працюють у вечірню зміну) і т.д.

Загальне запобігання злочинам проти життя і здоров'я повинне обов'язково включати заходи, зорієнтовані, як правило, на такі групи, як «невинні» віктимні, неповнолітні, люди похилого, жінки, особи займають посади, пов'язані з небезпекою (працівники правоохоронних органів, інкасатори, судді та ін.); такі «винні» групи, як домашні тирані; сімейні скандалісти; просто хулігани; а також особи, поведінка яких носить аморальний характер і т.д.

Загальне запобігання кримінальним абортів і зараження венеричними захворюваннями, СНІД практично неможлива, якщо вона чітко не спрямована на основні групи осіб, найбільш типові в якості потерпілих від цих злочинів – жінок і чоловіків, нерозбірливих у встановленні інтимних контактів; жінок, які мають низький загальний культурний і освітній рівень; одиноких; не забезпечених житлом тощо.

Загальне запобігання майновим злочинам повинно включати заходи запобігання (застереження), виховання, навчання, забезпечення безпеки таких груп, як туристи; особи, які приїхали за покупками; самотні літні особи, які проживають в окремих квартирах; особи, схильні до встановлення випадкових контактів.

Класифікація потерпілих за видом злочину дає можливість краще побачити і врахувати при організації запобіжних заходів «географію» тих чи інших злочинів; співвідношення певних груп потерпілих і певних категорій злочинців в конкретних злочинах та ін. [3, с. 77–78].

Оскільки різним групам осіб, об'єднаних спільними для них соціальними або психологічними якостями, властива потенційна вразливість від значного кола злочинних посягань, остільки і загальне запобігання, крім орієнтації на конкретний вид злочину, може організуватися безпосередньо з прицілом на конкретні групи населення, громадян.

Різноманітні загальні запобіжні заходи можуть бути зведені до двох основних груп:

1) активізація захисних можливостей, навчання, виховання (сюди відносяться правова пропаганда, професійне навчання осіб небезпечних професій, навчання з метою вироблення необхідної передбачливості, критичності, забезпечення в окремих випадках зброєю і спеціальними засобами захисту та т.д.);

2) забезпечення безпеки «ззовні»: відповідна організація роботи патрульної поліції,

установка охоронної сигналізації в квартирах, своєчасна ізоляція п'яниць (алкоголіків), заходи з благоустрою територій (наприклад, освітлення вулиць, скверів, під'їздів) та ін. [4].

Індивідуальне віктимологічне запобігання є роботою від початку і до кінця самостійною – це комплекс заходів, спрямованих на виявлення осіб, які судячи з їхньої поведінки або сукупності особистісних якостей, можуть з найбільшою ймовірністю опинитися жертвами злочинців, позитивний вплив на них і забезпечення їх безпеки.

Об'єктами індивідуального віктимологічного запобігання є особи, щодо яких тільки намічається загроза вчинення конкретного злочину. Це період визрівання небезпечних ситуацій ще не носить конкретної загрози, хоча, як правило, є чітке уявлення про злочини, від яких в принципі найбільш ймовірно може постраждати конкретна особа [3, с. 153–154].

Індивідуальне запобігання завжди має своїм об'єктом конкретну особу, а не групу осіб, як загальне запобігання.

Для того щоб виробити систему впливу на певну людину, необхідно мати повне уявлення про нього як про особу. Таке уявлення як мінімум складається зі знання позитивних і негативних рис морально-психологічного образу даної особи і оцінки потенцій його загальної та індивідуальної віктимності, тобто того як можуть негативно проявитися ті чи інші особистісні якості в небезпечних ситуаціях. Чим ширше коло передбачуваних небезпечних ситуацій, тим більше складно оцінити віктимність.

У цьому плані оцінка за поведінковими параметрами виступає у вигляді підходу до визначення психологічного типу індивіда. Таким чином, спрацьовує чотирьох етапна схема охоплення об'єкта, конкретного, цікавого з віктимологічної точки зору щодо особи:

1) виявлення об'єкта індивідуального запобігання за характерною для особи поведінкою і визначення віктимної класифікаційної категорії;

2) здійснення початкових, спрямованих на нейтралізацію зовнішніх негативних впливів і проявів в поведінці самого індивіда, на якого спрямовані запобіжні заходи;

3) вивчення індивіда на психологічному рівні і визначення соціально-психологічного типу, до якого він належить;

4) вироблення можливо більш повного уявлення про особу, на яку спрямовані запобіжні заходи, і реалізація виховно-запобіжних заходів з урахуванням індивідуальних характеристик даної особи.

Заходи запобігання злочинам віктимологічного характеру, звичайно, далеко не в повному обсязі можуть виглядати стосовно потерпілих з різною поведінкою наступним чином.

1). *Стосовно агресивних потерпілих.*

Участь або спроба участі особи в злочинних агресивних діях або в злочинах насильницького характеру (розбій, грабіж, хуліганство, зґвалтування, образа), ненасильницьких, але також агресивних за суттю майнових (шахрайство, крадіжка) може обернутися для нього роллю потерпілого від убивства, тілесного ушкодження і т.п. Виходячи з цього, заходи запобігання в даному випадку зіштовхуються багато в чому з заходами, здійснюваними стосовно осіб, від яких можна очікувати вчинення злочину.

Очевидно, що зміст цієї роботи (і, зокрема, аргументації віктимологічного характеру) буде різним стосовно різних потерпілих, наприклад, агресивного насильника загального плану і сімейного деспота; агресивного провокатора загального плану з сексуальною мотивацією поведінки і вибірково-агресивного провокатора; дружини, яка зраджує чоловікові і систематично створює в родині конфліктну обстановку, і дружини, що зберігає вірність чоловікові, але болісно істеричною, грубою (те, що називається «скандальною») і т.п.

2). *Стосовно до активних потерпілим,* для яких характерне звернення з проханням про заподіяння їм шкоди або дії, спрямовані на заподіяння шкоди своїми силами, профілактичні заходи віктимологічного характеру необхідно будувати з урахуванням двох напрямів впливів: перший напрям направлений безпосередньо на потенційного потерпілого; другий напрям – на потенційного заподіювача шкоди, якщо зрозуміло, такий є.

Особливе місце у віктимологічному напрямі запобігання займає медичний нагляд і контроль (для таких злочинів, як кримінальний аборт, убивства з жалості).

3). *Стосовно ініціативних потерпілих,* тобто категорії потенційно уразливих осіб включають в себе в першу чергу осіб, професійна діяльність яких загрожує виникненням конфліктних ситуацій. Зокрема це стосується співробітників державних органів, адміністрацій, депутатів та інших посадових осіб, професія яких зобов'язує їх до різного роду ризикованих втручань і дій, а також осіб, позитивне втручання яких у небезпечних ситуаціях не пов'язане з будь-яким формальними моментами. За характером шкоди, завданої даними особам, це найчастіше

стосується злочинів проти життя, здоров'я, гідності особи.

Таким чином, по відношенню до цієї категорії потенційних ініціативних потерпілих система профілактики складається з таких заходів:

а) спрямованих на навчання і виховання кожної конкретної особи (для посадових осіб правоохоронних органів – це елемент професійного навчання) [5, с. 128];

б) забезпечення засобами індивідуального захисту і створення системи такої взаємодії по лінії «ініціативна особа – орган поліції», при якій втручання поліції було б максимально ефективним;

в) законодавчих – у плані вдосконалення законів про необхідну оборону;

г) правового виховання населення.

4). *Стосовно пасивних потерпілих,* комплекс заходів віктимологічного характеру повинен будуватися в розрахунок на потерпілих, об'єктивно здатних чинити опір злочинцю і об'єктивно на це не здатних. Потерпілі з пасивною поведінкою найчастіше зустрічаються в таких злочинах, як убивство, умисне заподіяння шкоди здоров'ю, зґвалтування, насильницькі дії сексуального характеру, розпусні дії, розбій, грабіж, хуліганство, погроза вбивством або заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю та ін.

Джерела інформації про пасивних потерпілих можуть бути найрізноманітніші: це відомості, що надходять з медичних і дитячих установ, від населення, у результаті вивчення кримінальних проваджень, архівних кримінальних справ і матеріалів. Як і щодо інших категорій потерпілих, можливе використання спеціальних засобів і методів впливу на потенційних потерпілих з метою підвищення їх активності.

Найважливіший запобіжний захід щодо деяких потерпілих – це виховна робота, що має за мету формування у кожної особи вміння розібратися в небезпечних ситуаціях, набуття ними належної обачності [6, с. 64–65].

Особлива категорія некритичних потерпілих – жертви дорожньо-транспортних пригод. Запобіжна діяльність тут направлена на продуктивну роботу з пішоходами безпосередньо на вулицях, показ кінофільмів, розміщення вікон пропаганди, використання Інтернет ресурсів, телебачення, газет, нарешті заходи адміністративного та кримінально-правового впливу.

Список використаної літератури:

1. Джужа О. М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. *Право України*. 2002. № 2. С. 133–138.

2. Шаповалов О. В. Криміногенні ризики сьогодення і шляхи профілактики віктимності населення. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. Київ, 2006. № 5. С. 118–125.
3. Віктимологія: навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2017. 308 с.
4. Задорожний В. И. Виктимологическая безопасность и ее обеспечение мерами виктимологической профилактики: монография. Тамбов: Першина, 2005. 161 с.
5. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінологічно-віктимологічна парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
6. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.

Kuzmenko S. S. Fundamentals of methods of victimological prevention of violent crimes against sexual freedom and sexual integrity of the child

The article considers the features of prevention of violent crimes against sexual freedom and sexual integrity of the child. The author proposes a method of preventing violent crimes against sexual freedom and sexual integrity of the child.

In each case, based on a typical model of individual criminological prognosis, a personalized prognostic model should be developed that takes full account of a wide range of personal qualities and characteristics of a person who objectively needs preventive action, and based on specific tactical measures of individual victim prevention. Analysis of sexual crime, including sexual crime, showed that improper sexual education of future criminals was important in the mechanisms of criminal behavior. First of all, this is a negative example of parents, their tendency to drunkenness, sexual depravity. In such unfavorable conditions of life in the family, children develop negative, dangerous for their future social and psychological traits of immorality and permissiveness, which are manifested mainly in the form of sexual aggression of adolescents, mostly men, and unhealthy sexual interest in adolescents.

Individual prevention always has as its object a specific person, not a group of people, as general prevention.

In order to develop a system of influence on a particular person, it is necessary to have a complete picture of him as a person. Such an idea at least consists of knowing the positive and negative features of the moral and psychological image of the person and assessing the potential of his general and individual victimhood, ie how certain negative qualities can be manifested in dangerous situations. The wider the range of anticipated dangerous situations, the more difficult it is to assess victimhood.

In this regard, the assessment of behavioral parameters is an approach to determining the psychological type of individual. Thus, the four-stage scheme of coverage of the object, specific, interesting from the victimological point of view concerning the person works: identification of the object of individual prevention according to the person's characteristic behavior and determination of the victim classification category; the implementation of the initial, aimed at neutralizing external negative influences and manifestations in the behavior of the individual to whom precautionary measures are directed; the study of the individual at the psychological level and determine the socio-psychological type to which he belongs; the development of a more complete picture of the person to whom the precautionary measures are directed, and the implementation of educational and precautionary measures, taking into account the individual characteristics of the person.

Measures to prevent crimes of a victimological nature, of course, are far from complete for victims with different behaviors as follows.

Key words: *victimology, prevention, method, sexual freedom, sexual integrity, child.*